

Відгук
офіційного опонента на дисертацію
БУЛГАКОВОЇ ОКСАНИ ВОЛОДИМИРІВНИ
«Науково-педагогічна інтелігенція Радянської України (середина 1950-х –
перша половина 1960-х рр.): формування, становище та діяльність»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних
наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Реформа вищої освіти, здійснювана в сучасній Україні, нагально ставить питання якості науково-педагогічної інтелігенції, бо саме вона в суспільстві є відповідальною за генерування ціннісних орієнтирів і трансляцію культурних вартостей і надбань наступним поколінням, через це інтерес до неї актуалізується у всякий перехідний період. Одним з ключових сегментів кадрової політики держави в галузі освіти є концептуальна модернізації системи підготовки спеціалістів для різних галузей господарства і культури.

З огляду на це, проблема якості кваліфікації професорсько-викладацького складу та їх загальної культури та фахової компетентності набуває особливого значення. У зв'язку із цим критичне переосмислення радянської науково-освітньої політики не викликає жодних заперечень у сенсі доцільності і актуальності наукового аналізу з нових позицій сучасної вітчизняної історичної науки. Крім того, період часткової десталінізації українського суспільства за доби Хрущова все ще не вичерпав потенціалу дослідження, по-перше, інтелігенції і, по-друге, витоків суспільної демократизації в цілому й руху шістдесятників і дисидентства зокрема.

У вступній частині дисертантка, окреслюючи об'єкт, означила його, на наш погляд, надто широко («інтелігенція України») і загально («роль і місце в суспільстві»), що не корелюється ні з заявленою темою дослідження, ні з його предметом, які, втім, між собою виписані достатньо суголосно. Водночас, виходячи з хронологічних і територіальних рамок дослідження,

видається слід було б уже в назві роботи вести мову про *поповнення* науково-педагогічної інтелігенції, а не про її *формування*, оскільки інститут радянської інтелігенції був сконструйований і апробований у добу раннього сталінізму, а в наступні радянські періоди лише набув тривкості і вдосконалення.

Структура дисертації зумовлена необхідністю розкрити тему, досягти мети і розв'язати поставлені наукові завдання, відповідно, містить вступ, три розділи з підрозділами, висновки, список використаних джерел та літератури, додатки; в цілому не викликає принципових зауважень.

У п.1.1 першого розділу авторка запропонувала історіографічний огляд проблеми вітчизняної та зарубіжної історіографії. Обравши проблемний підхід в аналізі історичних праць, вона разом з тим відмовилась від традиційного чіткого хронологічного поділу їх на окремі періоди, хоча вибудувала огляд за тією ж логічною послідовністю: 1) радянський – синхронний проблемі; 2) пізньорадянський (застійний та перебудовний); 3) незалежницький. Чимало уваги авторка приділила літературі про науково-педагогічну інтелігенцію університетських центрів (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Львів, Одеса) та окремих провінційних навчальних закладів (Кам'янець-Подільський, Чернігів).

Людино-центричний підхід спонукав дослідницю загострити увагу, по-перше, на діяльності яскравих представників науково-педагогічної інтелігенції; по-друге, на повсякденному житті викладацької інтелігенції та студентства у часи відлиги. Відрадно, що вже на етапі підготовки кандидатської дисертації авторка обмірковує перспективи просопографічного портрету науково-педагогічних колективів ВНЗ за умови розширення методологічного інструментарію (с.29).

Слід визнати, що в огляді присутні ключові прізвища вітчизняних дослідників на кожному історичному відтинку, хоча бракує виразного акцентування авторських доробків, спеціальної класифікації їх внесків стосовно заявленої теми. Забагато згадок на праці з соціальної історії

«хрущовської відлиги», загального інтелігентознавства (або з інших історичних періодів), з історії освіти в цілому (с.27). З іншого боку, супровідний список спеціальної літератури (290 позицій, включно з дисертаціями та авторефератами) дозволяє дійти висновку про добру обізнаність авторки з бібліографією проблеми, натомість в історіографічному аналізі обійдені увагою праці вітчизняних авторів (О.Бажана, Ю.Ніколайця, І.Романюка, Л.Ткачової тощо); бракує авторської уваги й до провідних радянських істориків інтелігенції (В.Селунська, С.Федюкін), праці яких цитуються в дисертації. Не підтвердженою залишилась теза (с.30) про популярність інтелігентознавчих студій в пострадянській Росії (лише згадані М.Зезіна І.Орлов, А.Пижиков, але відсутні праці Б.Лебіна, А.Меметова тощо).

Джерельна база дослідження (п.1.2) предствлена різноманітними документами: 1) архівними (3-ма центральними та 3-ма місцевими державними архівами – 102 справи); 2) опублікованими збірками офіційних документів; 3) статистичними; 4) періодикою; 5) особовими (переважно, мемуарами); 6) усно-історичними, – що уможливило розкриття теми під різними кутами зору з достатньою фактографічною насиченістю і аргументованою доказовістю.

Методологічний арсенал дисертації охарактеризований у п.1.3 і є достатнім для розкриття заявленої теми.

У другому розділі дослідниця розкриває традиційні для радянської системи шляхи й умови поповнення науково-педагогічної інтелігенції у постсталінський період. Вона виразно простежує успадковану від попереднього часу методику рекрутування викладацької інтелігенції через систему аспірантури, наголошуючи при цьому на жорстко контрольованому підборі кадрів з боку партійних органів та спецслужб. Спеціальний і детальний аналіз підготовки кадрів для вишів через аспірантуру (с.54-63) дозволив авторці дійти висновку, що її продуктивність була вкрай низькою

як у фаховому відношенні, так і в громадянському, оскільки в кінцевому результаті призводила до формування конформістської інтелігенції.

Взявши на озброєння концепт «великої угоди» В.Данхем, свого часу запропонований для аналізу поствоєнного десятиліття, авторка зуміла показати, що ідеологічне домінування держави і під час «відлиги» забезпечувалося завдяки дії компромісної мовчазної угоди між режимом та інтелігенцією, за якою лояльність до режиму конвертувалася в т.зв. блага працівників розумової і творчої праці. Партійно-радянська влада вміло маніпулювала інтелігенцією в контексті зрослих потреб, удаючи зацікавленість і турботу про неї. Експлуатація інтелектуального потенціалу науковців і викладачів вищих навчальних закладів здійснювалась в обмін на їхню публічну підтримку влади.

Дослідниці вдалось за допомогою архівних документів, спогадів і агентурних даних спецслужб чітко простежити, що морально-етична функція інтелігенції, онтологічна за своєю суттю для цієї соціальної категорії, не тільки піддавалась деформації, а й взагалі нівелювалась і спростовувалася. Зокрема, дослідниця показує, що створення переваг для суспільно-політичних кафедр (історії КПРС, наукового комунізму, наукового атеїзму, істмату тощо) шляхом зменшення навантаження їх аудиторного викладацького навантаження компенсувалось виконанням ними ідеологічних функцій як у навчальній, так і в публічній та виховній сферах.

У роботі гарно простежено, як системно і послідовно налагоджувався механізм перетворення університетських органів самоуправління на стрункий і добре регламентований бюрократично-чиновницький апарат. Дистанціювання вищої керівної ланки від «університетського братства» здійснювалось передусім гранично жорстким їх добором. Крім того, розрив між пересічним викладачем та керівництвом зростав через збільшення посадових окладів та різноманітних надбавок вузівським управлінцям. До дієвого арсеналу входили також виплати персональних пенсій, інших

соціальних виплат «за заслуги», преміювання, забезпечення покращеним житлом і надання пільгових путівок для відпочинку в т.ч. родини і дітей.

Дослідниці спеціально (п.2.2) зосередила увагу на дисбалансі фахових і суспільно-доцільних обов'язків науково-педагогічної інтелігенції. Вона показує, що зміст навчально-виробничої викладацької діяльності вихолощувався через недостатність і відсталість матеріально-технічної бази, перевантаження навчальних планів нефаховими дисциплінами, надмірною політизацією начального процесу. Вона доводить, що зацікавленість у підготовці високо кваліфікованих спеціалістів для народного господарства часто мала декларативний характер, простежує як поступово деградувала вища школа, не встигаючи за зрослими темпами життя, заданими науково-технічним прогресом, з одного боку, і тенденціями демократизації, з іншого.

Дисертаційний текст завершують висновки і узагальнення, що структуровані за постановкою дослідницьких завдань, є зваженими, аргументованими, винесені на захист положення є обґрунтованими.

Виконавська культура дисертації (мовно-лексичний інструментарій, логіка й послідовність викладу, оформлення роботи та науково-бібліографічного апарату) відповідають кваліфікаційному рівню, хоча подекуди авторці не вдалося уникнути залежності, накинutoї радянським дискурсом як лексично, так і стилістично.

Відзначаючи позитивні сторони дисертаційного дослідження О.В.Булгакової, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження і побажання.

1. Суперечливим виглядає засадниче твердження авторки: «Радянська інтелігенція (зокрема, науково-педагогічна) як предмет (? – мабуть, таки: *об'єкт*) дослідження користувалася популярністю суспільствознавців упродовж усієї історії СРСР і в радянській «тричленній» соціальній структурі вона займала цілком осібне місце, тож її вивчення було серед пріоритетів історіографії» (с.24). Натомість текст дослідження цілком переконливо показує зворотне: інтелігенція в цілому, а науково-педагогічна і

поготів, не мали абсолютної самостійності. Статус гуманітарної інтелігенції був підпорядкований компартійній ідеології; свобода дій і творчості технічної інтелігенції були детерміновані державницькими програмами. Попри здійснювану у 1956-1964 рр. реформу освітньої галузі і зростання кількості вищих навчальних закладів, за науково-педагогічною інтелігенцією зберігався статус прошарку між робітничим класом і колгоспним селянством.

2. Західна історіографія проблеми запропонована дуже стисло і лаконічно, переважно в режимі констатації і опису, натомість для концептуального і ґрунтового переосмислення проблеми бракує нових підходів не лише істориків, а й соціологів, культурних антропологів, філософів тощо.

3. У тексті наведені окремі визначення категорії «науково-педагогічна інтелігенція» (с.30-31; 49), хоча виклад тексту і аналітичні міркування набули б більшої стрункості у разі авторського інструментального визначення ключового поняття, що також дозволило б їй чітко окреслити аналітичне опрацювання статистичних даних, зіставити змістове наповнення категорії вітчизняними, радянськими і зарубіжними ученими.

4. При оформленні переліку архівних справ частково втрачено термінологічні реквізити (не вказано рік справу позиціях 15-35, 37-38).

Зауваження, висловлені у цьому відгукові, не знижують в цілому позитивного враження від дослідження. Загалом вважаємо рецензовану кандидатську дисертацію результативною спробою наукового дослідження. Її новизна та наукова вартість, прикладне практичне значення не викликають сумнівів.

Результати дисертаційного дослідження пройшли належну апробацію, викладені в достатньо значному обсязі фахових статей, обговорені на наукових конференціях різного рівня, круглих столах і школах молодих дослідників.

Автореферат дисертації у повній мірі розкриває основні позиції дослідження, структурно відповідає її складовим, належно оформлений.

На наш погляд, дисертація «Науково-педагогічна інтелігенція Радянської України (середина 1950-х – перша половина 1960-х рр.): формування, становище та діяльність», подана на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567 (зі змінами), а її авторка, Булгакова Оксана Володимирівна, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії та культури України
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського

Коляструк Коляструк О.А.

13.09.2018 р.

